

SÜVEGES GRÉTA ÚJLIPÓTVÁROS: KÓDOLT EGYÉRTELMŰSÉG

„Értünk és általunk volt, ami eltűnt,
A város, az egyetlen egyveleg.
Kísértenek most, hogy együtt eszeljünk
Új művet, holtak és elevenek.
Igen, a város nappal tengve szenved,
Tompán tápázkodik, fúr-farag, ácsol –
Az éjszakában dől el, hogy milyen lesz
Halottak, élők egy akaratából.”

Vas István: *Éjfél után* (részlet) 1945–1947

„Első felvonás: *grund*. Második felvonás: *tenispálya*.
Harmadik felvonás: *modern, lapos, napfényes bérház*.
A városépülés csodálatos színjátéka itt játszódik le
előttünk, s a harmadik felvonás függőnye még sokáig
nem gördül le.”

Rónai Mihály András: *Szerelmem, Budapest* (1935)

Újlipótváros kortárs
falu identitása
mennyre mélyen
gyökerezik
a városrész
elmúlt százéves
történetében

IAz alábbi írás a Central European University kétéves Sociology and Social Anthropology MA programja során megírt szakdolgozatom eredményeinek kivonata. Az antropológiai elméleti részek kihagyásával, a várostörténeti kutatás, etnográfiai terepmunka és interjúkészítés elemzésével igyekszem bemutatni, hogy Újlipótváros kortárs falu identitása mennyire mélyen gyökerezik a városrész elmúlt százéves történetében. A dolgozat eredményeit bemutatva pedig talán pontosabb képet kaphatunk városfejlődésről, városszervezésről, identitásokról és azok történelmi beágyazódásáról egy-egy helyszín kapcsán.

IÜlök a Balzac utca egyik kávézójában. Etióp alakok táncolnak a falon. A kávé klasszikus, nem a Pozsonyi út újhullámos helyei közül való. Amikor megkérdezem a tulajdonost, miért evidens, hogy itt lehet kapni kóser barheszt sábeszre, hosszan

elgondolkodik. Amikor megkérdezem, mitől zsidó Újlipótváros, a tulaj csak kedvesen megrántja a vállát, és mosolyogva azt mondja: „Nem tudom, a levegőben van.”

¶ Újlipótvárosról „mindenki tudja”, hogy zsidó, zsidós, de aligha a két kis zsinagóga, a Hegedűs Gyula utcai és az ortodox Csáky (mai nevén Visegrádi utcai) miatt mondják ezt. Nem zsidó forrásból – mondhatni: finoman antiszemita elszólásból – olyat is hallani, hogy izraeli befektetők felvásárolják itt a lakásokat. Az izraeli aktorok az általános ingatlanpiacon valóban jelen vannak, de semmi közük ahhoz, hogy a negyedben van héber nyelvű bölcsőde, hogy lehet barheszt kapni sábeszre, vagy hogy – egy szélesebb kontextusban, kilépve a zsidó narratívából – faluként azonosítják a lakók a városrészt.

az izraeli aktorok az általános ingatlanpiacon valóban jelen vannak, de semmi közük ahhoz, hogy a negyedben van héber nyelvű bölcsőde, hogy lehet barheszt kapni sábeszre, vagy hogy – egy szélesebb kontextusban, kilépve a zsidó narratívából – faluként azonosítják a lakók a városrészt

¶ A kérdés az, miből építkezik a *falu* és a sok esetben vele párhuzamos zsidó identitás Újlipótvárosban?

¶ Újlipótváros hol dinamikusabban, hol lassabban, de tulajdonképpen a Nyugati pályaudvar 1877-es, a Vígszínház 1896-os és a Lipót körút századforduló előtti fejlesztésével kezdett Budapest egyik városnegyedévé alakulni. Egy kiugró, de önmagában maradó lendületet adott a Palatinus Házak 1911-es felépülése, ahol azonban a luxus bérházi körülmények ellenére Kosztolányi Dezső maga sem tudott megtelepedni, mert olyannyira kies volt a negyed, hogy a költőnek a szél miatt egyszerűen nem volt maradása. Mindezt Maczó Balázstól tudom, aki nemcsak a *Miénk a Ház!* szervezésében vezet izgalmas sétákat a XIII. kerületben, hanem helytörténeti kutatásait is publikálta a negyed rövid életű lapjában, a *Lipócia* néhány számában is.

egy kiugró, de önmagában maradó lendületet adott a Palatinus Házak 1911-es felépülése

¶ Mostanra egészen beépült ugyan Újlipótváros, de a téli mínuszokban legendás a Margit híd–Jászai–Pozsonyi légfolyosóinak találkozása. Ezt mindenki, aki csak arra jár, ott lakik, áthalad rajta, tudja. Ilyen az, ha a Duna-parton lakunk.

¶ De hogy került a város egyik legmodernebbnek vélt negyede, amelyet egyre gyakrabban *Újlipóciaként* emlegetnek, a Duna közvetlen partjára? Mert lássuk be, hogy nem a Visegrádi utca szebb napokat látott, 19. század közepi bérházai, későbbi szecessziós romantikája sugárzik ki szép, kellemes „Bauhaus-faluként”, ahogy a *Hosszúlépés* sétacég is egyik legújabb túráján

Régi munkáslakóház a Visegrádi utca 20–24.-ben (dátum ismeretlen)

Forrás: Dr. Földeák János-Somogyi Gedeon: Az Uj-Lipótváros kiépülése 1920–1944. Budapesti Városépítési Tervező Vállalat, Budapest 1954. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Budapest Gyűjtemény

belső-Újlipótváros
az, ami legendás
Bauhaus-negyeddé
teszi az általános
budapesti
köztudatban
a városrészt

definiálta a negyedet, hanem a Pozsonyi 38., a Dunapark mos-
tanra meglehetősen vitatott minőségű kávéháza, a Szent Ist-
ván park meg a kajütablakok, tehát belső-Újlipótváros az, ami
legendás Bauhaus-negyeddé teszi az általános budapesti köz-
tudatban a városrészt.

¶ 1928-ban hozza meg a Fővárosi Közmunkák Tanácsa a hivatalos
döntést,¹ miszerint Újlipótváros további beépítését csak terv
szerint lehet megvalósítani. Hoznak is egy sor szigorú szabá-
lyozást arra, hogyan kell kinézniük az utaknak, a nagy park-
nak és az épületeknek, például az alábbiakat: „A rendezési
terv nemcsak a parkot, az utcákat és a telekelosztásokat sza-
bályozta, hanem a telkek beépítési módját is, a következőkép-
pen: a telkek keretesen, illetve csatlakozó udvarokkal építen-
dők be; az épületek párkánymagasságának 25 méternek kell
lennie, amely magassággal földszintet és hat emeletet lehet
emelni; az épületek homlokzatát egy-egy telektömbön egysé-
gesen és összhangzatosan kell kiképezni és legalább nemes-
vakolattal ellátni; a homlokzatok részletes rajzát az építési en-
gedély kérése előtt külön kell engedélyeztetni.”²

¶ A kezdeti tervek szerint a húszas évekre meglehetősen túlzású-
folt és levegőtlen negyedet egy belső parkkal szeretnék volna
tehermentesíteni, de addigra annyira beépült a negyed, hogy
a telkek és lakások tulajdonosi jogait nehéz lett volna szétszá-
lítani. Így maradt a Duna-partot foglaló faüzemek felszámolá-
sa. A korabeli fotók jól illusztrálják, hogy miként is nézett ki
a 19. század közepétől egészen a húszas évekbeli beépítésé-
ig belső-Újlipótváros: gyártelepek, fatelepek, sörfőzdék, nyo-
mornegyedek.

¶ Az 1928-as városrendezési tervekig nem is igen történt átfogó
várostervezés, aminek hiányától tulajdonképpen a mai na-
pig szenved Budapest. A Váci út mentén az adómentességgel
támogatott magán ingatlanpiaci lakásépítéseknek kö-
szönhetően épül be a negyed, majd eléggé szórványosan
számolták fel ipartelepi belsejét. Bár dzsentrifikációról csak
Ruth Glass 1964-es megnevezése óta beszélünk, de egyre
több szakirodalom reflektál a megnevezés szerzteágazóságá-
ra és tulajdonképpen a történeti kontextusban való tágitásá-
ra. Mindez csak azt jelenti, hogy egy korai, posztindusztriális

[1] Ferkai András
(szerk.): Pest
éptészete a két
világháború között.
Modern Építészeti
Építészettörténeti
és Műemlékvédelmi
Kht. Budapest 2001,
18–19.

[2] Harrer Ferenc:
A Fővárosi
Közmunkák
Tanácsa 1930–
1940. Athenaeum,
Budapest 1941, 77–
78. Lásd Ferkai, 18.

miként is nézett ki
a 19. század
közepétől egészen
a húszas évekbeli
beépítéséig
belső-Újlipótváros:
gyártelepek,
fatelepek, sörfőzdék,
nyomornegyedek

a Váci út mentén
az adómentességgel
támogatott magán
ingatlanpiaci
lakásépítéseknek
köszönhetően
épül be a negyed,
majd eléggé
szórványosan
számolták fel
ipartelepi belsejét

a nagy társadalmi és építészeti ugrás azonban csak a harmincas évekre jön el

dzsentrifikációról már az 1880-as és 1890-es évekbeli Újlipótvárosában is beszélhetünk, ahol a munkáslakosság egyre kevésbé engedhette meg a lakhatást a drága bérleti díjak miatt az amúgy nem túl minőségi beépítésű, zsúfolt munkásnegyedben. A nagy társadalmi és építészeti ugrás azonban csak a harmincas évekre jön el.

- ¶ Akkorra gyűrűzik be a Bauhaus, és akkorra enyhül meg az amúgy konzervatív rendszer a modernizmus ezen ágával.
- ¶ De hogyan is lett tulajdonképpen Újlipótváros a Bauhaus faluja, mikor is a legszigorúbb elvek szerint egyetlenegy építész sem a Walter Gropius vezette weimari/berlini/dessau iskolára, hanem a legfontosabb problémák és a legsürgetőbb feladatok megtárgyalására alakult 1928-ban, Svájcban. (...) Nemzeti munkacsoportokat (Cirpac) hoztak létre, s ezek feladatául szabták, hogy a tematikus kongresszusokra felkészüljenek, s bemutassák hazájuk sajátos problémáit, illetve elméleti és gyakorlati megoldásaikat e problémákra.” In: Ferkei András: Molnár Farkas. TERC Kft. 2011. 190.
- ¶ Lehet, hogy a Budapest100 idei programjai során bemutatott budai villák talán jobb illusztrációi annak, mit is értett a tér újraszervezésén a Bauhaus iskola, mégis bőven volt lehetőségünk elveszni egy-két pesti bérházban is, vagy megérteni,

[3] Zubreczki Dávid: Budapesten nincs is Bauhaus-ház, csak az ingatlanosok találták ki? *Index*, 2019. április 1.

[4] „A CIAM nemzetközi társadalmi szervezet volt, amely a modern építészeti híveinek az összefogására, a legfontosabb problémák és a legsürgetőbb feladatok megtárgyalására alakult 1928-ban, Svájcban. (...) Nemzeti munkacsoportokat (Cirpac) hoztak létre, s ezek feladatául szabták, hogy a tematikus kongresszusokra felkészüljenek, s bemutassák hazájuk sajátos problémáit, illetve elméleti és gyakorlati megoldásaikat e problémákra.” In: Ferkei András: Molnár Farkas. TERC Kft. 2011. 190.

[5] A város és a magyar zsidó lakosság reprezentációja a polgárosodásban téma megértéséhez elengedhetetlen olvasmány Gyáni Gábor: *A zsidó avagy a zsidós Budapest*, Szombat, 2009. október 15.

Újlipótváros hol dinamikusabban, hol lassabban, de tulajdonképpen a Nyugati pályaudvar 1877-es, a Vígszínház 1896-os és a Lipót körút századforduló előtti fejlesztésével kezdett Budapest egyik városnegyedévé alakulni.

Újlipótváros beépülésének térképe

Fekete, grafitiszürke, sötétkék: 1880-1919; lila, piros, barna, narancs, citromsárga: 1931-1939; zöld: 1940-1944

Forrás: Dr. Földeák János-Somogyi Gedeon: Az Új-Lipótváros kiépülése 1920-1944. Budapesti Városépítési Tervező Vállalat, Budapest 1954. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Budapest Gyűjtemény. Hozzáadott grafikák: Németh Barbara, Süveges Gréta

A Szent István park 1936-ban

Fotó: Málnai Béla. Forrás: Dr. Földeák János-Somogyi Gedeon: Az Új-Lipótváros kiépülése 1920–1944. Budapesti Városepítési Tervező Vállalat, Budapest 1954. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Budapest Gyűjtemény

hogyan lett a szociális lakhatás eszméjéből egy meglehetősen felsőközép-osztálybeli luxus a Bauhaus. Ennek pontos megértéséhez el kell menni az OSA Archívum Centrális Galériájába.⁶

- ¶ A változások iránti társadalmi igény a budapesti polgárságban is felébredt, és az újlipótvárosi terekben érvényesülni és megvalósulni látszottak az új életforma színterei. Ez az az időszak, amikor a modern, acélvázás bútorok, tetőteraszok és jól kihasznált terek mellett a garzonlakás (csupán konyhafülkés, egyszobás legénylakás) zsánere is terjedni kezd. Van egy a nagypolgárság vagyontól messze elmaradó, de aránylag jól kereső városi réteg, amelynek tagjai még egyedülállóként vagy párban fogyasztják a kultúrát, kávé, mozi, és többet esznek társaságban éttermekben, mint a családdal otthon.⁷ Ezekre a társadalmi változásokra reflektál az építészet – Európa legtöbb nagyvárosában nagyobb mértékben, míg Budapesten ennek Újlipótváros lett az iskolapéldája. (Itt szintén nem szabad elfelejteni, hogy ekkor indul meg a dolgozó nők tömeges megjelenése miatt többek között a modernizált konyha reformja is: kisebb terekkel, cselédség nélküli megtervezéssel, modernebb felszereléssel.)

a modern, acélvázás bútorok, tetőteraszok és jól kihasznált terek mellett a garzonlakás (csupán konyhafülkés, egyszobás legénylakás) zsánere is terjedni kezd

ekkor indul meg a dolgozó nők tömeges megjelenése miatt többek között a modernizált konyha reformja is: kisebb terekkel, cselédség nélküli megtervezéssel, modernebb felszereléssel

mi a kódolt, mégis egyértelmű zsidó élmény a negyedben

- ¶ Hasonlóan egységes stílusban épült be párhuzamosan Újlipótvárossal a Bartók Béla út környéke is, ami pedig elsősorban a keresztény középosztálynak lett a lakóhelye. Az olykor neobarokk, szecessziós és turanista motívumokkal is díszített épületekkel Szentimreváros részben a magyar orientalizmus térbeli reprezentációját is fogja szolgálni. Innen nézve különösen érdekes a mostani Újlipótváros a maga elmúlt száz évével.
- ¶ Újlipótváros zsidó jellegének kódolt egyértelműségéről (coded clarity) szakdolgozatomban értekeztem olyan elméletek felhasználásával, mint Herzfeld *cultural intimacy* fogalma⁸ vagy Loïc Wacquant *urban stigmát* leíró definíciója.⁹ Ezek részletes bemutatásától e helyütt eltekintenek, és az alábbiakban inkább annak kifejtésére szorítkozom, hogy mi a kódolt, mégis egyértelmű zsidó élmény a negyedben.
- ¶ Szakdolgozatom készítésekor csaknem harminc interjút készítettem a negyedben élő vagy sokáig ott élt lakókkal, akik között van dolgozó családanya, orvos, bölcsész, apuka, nagypapa,

[6] Kollektív álmok és burzsuj villák. OSA Galeria Centralis 2019. május 4.–szeptember 15.

[7] Ennek a mindig elfoglalt társasági életnek talán egyik legfontosabb kordokumentuma Gyarmati Fanni naplója. Radnóti Miklósné Gyarmati Fanni: *Napló 1935–1946 I–II*. Jaffa Kiadó, Budapest 2014.

[8] Michael Herzfeld: *Cultural Intimacy. Social Poetics in the Nation-state*. Routledge, New York & London 1997.

[9] Loïc Wacquant: *Urban Outcasts. A comparative Sociology of Advanced Marginality*. Polity Press, 2008.

Mostanra egészen beépült ugyan Újlipótváros, de a téli mínuszokban legendás a Margit híd–Jászai–Pozsonyi légfolyosóinak találkozása.

fiatal művész és idős vállalkozó egyaránt. A közös bennük az, hogy így vagy úgy, de mindenkinek köze van Újlipótvároshoz, ott él, élt. Abban azonban már sokkal több különbözőség mutatkozott, ki mennyire él benn a lakónegyed bizonyos köreiből, és ezt még inkább átrajzolták a generációs különbségek. Egészen mást él meg a negyed zsidó identitásából a fiatal, harmincas beköltöző családanya, akinek férjén keresztül lesz újra erős kötődése a zsidósághoz, mint az a negyvenes években született vegyész mérnök, aki odaszületett, és kisebb szünetekkel vagy azok nélkül, de a mai napig ott éli az életét, és zsidóságát csak a véletlennek tudja be, mintsem egy a térben újakonstruálandó és a fogyasztási kultúrában is megjeleníthető karakternek.

¶ Egyik interjúalanyom mondta annak kapcsán, amikor a negyed háború utáni zsidóságról beszélgettünk, hogy sok zsidó barátja volt és van a negyedben, de akkor nem eszerint szerveződött oda az élet. Egy másik interjúalanyom, már nagypapa és mellette még praktizáló orvos, olyan találkozóhelyként beszélt a környékről, ahova a barátai, többnyire vezető értelmiségiek, vissza-visszatérnek, miután szétrajzottak a Wekerletelep, Buda, Amerika és Európa különböző tájaira. Amikor a negyed mostani kulturális zsidó hangsúlyairól beszélünk, azt mondja, hogy „per tangens zsidó” a városrész, hogy „legyen egy kis zsidó jelenlét”, de nem feltétlenül az irodalmi közeg zsidó hivatkozásai vagy egy-egy étterem zsidós megjelenésében látja a helyi zsidó identitások esszenciáját.

¶ Egy hirtelen ugrással az idős orvos a bányai gyerekekről¹⁰ kezdett mesélni, az onnan barátságokká alakuló társaságokról, amelyek jelentős része lefedi a mostani baráti körét is. „Nyáron, a nyaralás közben a gyerekek között ez [a zsidóság] nem volt téma egyáltalán. De azért később, amikor föl nőttek, meg téli találkozások idején, ez is volt egy ilyen színezék.” (Az illető 1957-től pár évig táborozott Bánkon.) Az elmondások alapján itt az rajzolódik ki, hogy egy erősen emancipálódott városi

nem feltétlenül az irodalmi közeg zsidó hivatkozásai vagy egy-egy étterem zsidós megjelenésében látja a helyi zsidó identitások esszenciáját

[10] Az úgynevezett bányai gyerekeknek Leveleki Eszter, akkor pályája elején álló iskolai tanárként reformpedagógia módszerek mentén szervezett néhány hetes üdültetést Bánkon 1938 és 1978 között. A tábor általában értelmiségi családokból származó gyerekek közül sokan összeszokott társaságok maradtak, és ezért is vettek nyaralókat Bánkon, tértek vissza szívesen egykori nyári táboraik helyszínére. Innen csörgedezik tulajdonképpen a mai Bánkitő-fesztivál eredete.

társaságról van szó, amelynek a baráti és társas kapcsolatai jelentős része volt zsidó, de nem feltétlenül eszerint szerveződött az élete. És itt formálódik meg az újabb vízvonal az régi és az új nemzedék között, a gyakorlott zsidóságban meghúzott hangsúlyok által.

az újonnan érkezők
más-más családi
környezetből
a negyed valós és
vélt zsidóságában
fedezik fel újra zsidó
identitásukat
és annak gyökereit

¶ Míg az ide születő, úgynevezett őslakos generációknak emancipált tradíciókra fűződött fel a negyedbeli zsidóságélménye, addig az újonnan érkezők más-más családi környezetből a negyed valós és vélt zsidóságában fedezik fel újra zsidó identitásukat és annak gyökereit. (Itt természetesen meghúzódik azoknak a vékony rétege is, akik történetesen zsidók és épp Újlipótvárosban laknak, de elhatárolják magukat a láthatatlan zsidó- és az azzal sokszor átfedésben lévő faluélménytől.)

¶ Ebben a fiatal generációban vannak azok, akik a helyi éttermek között szívesen mennek az exkluzív módon csak Újlipótvárosban vegetariánus *Hummus Barba*, a negyed legkedveltebb és legdivatosabb éttermébe, a *Babkába*, ahol az étlapon olyan közel-keleti ételek is feltűnnek, melyeket a magyar és helyi közönség leginkább Izraelből ismerhet, így például a *hummusz* változatai, a *shwarma*, ami alapvetően az izraeli gyros, vagy olyan desszertek, mint a *csokis babka* vagy a közel-keleti *knafeh* (az étlapon található átírás szerint: *künefe*). Az érdekes mind ebben az, hogy miként lesz a történelmi zsidó dolgokból kortárs izraeli/közel-keleti sláger. Az alapvetően megugró globális turizmus és a zsidó vallási intézményrendszer lokalitása miatt minden, ami a hatodik–hetedik kerületben történik, az javarészt *történelmi zsidó* marad. Ezzel szemben Újlipótváros a Szent István parki *yom haatzmaut* Izrael Állam függetlenségének ünneplésével, a közel-keleti beütésű menüvel, a negyedből egy időben közvetlen iskolabusz indult a *Lauderba* – ezzel mintha a kortárs szekuláris és inkább kulturálisan, mintsem vallásosan zsidó identitások gyűjtőhelye lenne.

De hogyan is lett tulajdonképpen Újlipótváros a Bauhaus faluja, mikor is a legszigorúbb elvek szerint egyetlenegy építésze sem a Walter Gropius vezette weimari/berlini/dessai iskola növendéke volt?

van igény a kortárs zsidó identitás megélésére, de egészen más perspektívából, mint ahogy azt a rendszerváltás óta elmúlt harminc évben megszokhattuk

¶ Mit mond ez nekünk? Talán azt, hogy ezek a rések, amelyekre a fogyasztói kultúra gyorsabban reagál, mint maga a kulturális intézményrendszer, egy olyan szegmensét fedik fel a magyar zsidó társadalomnak, amelyekben van igény a kortárs zsidó identitás megélésére, de egészen más perspektívából, mint ahogy azt a rendszerváltás óta elmúlt harminc évben megszokhattuk.

Újlipótváros alapvetően finoman gyakorolja zsidó identitását a kódoltság bizonyos köreiben fogható határán, az egyértelműséget erősen kerülve

¶ Ezek az apró észlelések azok, amik miatt egyfelől egy bonyolult és egy bizonyos szociális körben használt hivatkozási rendszer a zsidó identitás gyakorlása. Másfelől pedig a városnegyed mint tér evidenciája egyfajta közvetlen egyértelműséget jelent a kódolvasásra és annak használatára. Ezért lehet evidens, ahogy az egykori tulajdonos fogalmazott, hogy a Pozsonyi út egyik legkedveltebb kávézójában az ebédmenü soha nem tartalmazott disznóhúst. Vagy hogy ezzel ellentétben aligha integrálódik az öles betűkkel hirdetett *Jewitalia* a zsidó hivatkozások közé, ellenben a szájhagyomány útján árusított, de annál nagyobb népszerűségnek örvendő kóser barhesszel a kávézóból. Újlipótváros alapvetően finoman gyakorolja zsidó identitását a kódoltság bizonyos köreiben fogható határán, az egyértelműséget erősen kerülve.

a közösség legaktívabb szereplői és alakítói tagadhatatlanul a középosztálybeli anyák

¶ Mindez azonban még mindig csak félig magyarázat arra, hogy egy városnegyed olyan identitást alakított ki az elmúlt tíz-tizenöt évben, aminek már a legkülönbözőbb becenevei is hivatkozások alapjai, viták és élcelődések, összekacsintások tárgya.¹¹ Gondolok itt a *Lipócia*, *Újlipócia*, a *falú* vagy az *Újzséland* kifejezésre. Van itt a zsidó önmeghatározáson túl egy erős közösségi tudat, amely talán sokszor reprezentatívabb az Újlipótvárosi Szülők és Barátai Facebook-csoport virtuális tereiben. Mindenesetre a közösség legaktívabb szereplői és alakítói tagadhatatlanul a középosztálybeli anyák. A csoport legendás problémamegoldó készsége mögött ott van, hogy felnőtt egy generáció, amely családosként nem feltétlenül akarná kivonni magát Pest nyüzsgéséből egy budai csendes zöldövezetbe vonulva, de mégis kitapogatja a maga élhető tereit a Körút északi oldalán, a Duna-part mentén. Egy új, reflektív középosztály lakhelye ez, amely nem áttolja eredetét a harmincas évek Bauhaus-stílussal fémjelzett, akkor

[11] Az összekacsintásról lásd György Péter: *FaluLátó/Falú* Pesten, Látó, 2015. május. <http://www.lato.ro/article.php/Falu-Pesten/3098/>.

Ez az az időszak, amikor a modern, acélvázás bútorok, tetőteraszok és jól kihasznált terek mellett a garzonlakás (csupán konyhafülkés, egyszobás legénylakás) zsánere is terjedni kezd.

nagyon is modern életvitelűnek tartott értelmiség alakjaiban keresni. Elég, ha csak arra gondolunk, hogy a negyed mennyire féltve őrzi a sok itt élt és élő művész, író, értelmiségi emlékezetét. Ha mást nem, annyit biztosan mindenki tud, bárkit kérdezzünk a falun belül vagy kívül, hogy hol lakott Gyarmati Fanni, Radnóti Miklós vagy Kovács Margit.

¶ Nem lehet eltekinteni attól sem, hogy a harmincas években, Zeke Gyula megnevezésével élve, *spontán szegregáció* miatt nőtt meg a zsidó lakosság száma Újlipótvárosban, ami tulajdonképpen már az első világháborútól beálló disszimilációs folyamatok részleges eredménye volt.¹² Úgy ma is nagyban lehet indok a közbeszéd negatív, gyűlöletkeltő hatása miatti közösségformálás, -formálódás az egyszerű egymás mellett élésből. Zsidóságán kívül híres ez a negyed a tudatos tüntetésre járásról, liberális értékeiről. (A baloldallal csak eszmei értelemben és nem pedig a magyar politikai baloldallal való teljes azonosulást érteném, még ha a XIII. kerületi polgármester, Tóth József többszörösen újraválasztott polgármester alakja ezt is sugallja.)

¶ És ha már ez a múltbéli adottság az értelmiség nagy koncentrációjával kulturális tökévé formálódott a beköltöző új lakók által, meg kell említeni, hogy így hagyja nyomatát az 1944–45-ös tragikus múlt is, és alakul kapcsolattá a jelen emlékezés tereiben a zsidónegyeden kívüli Budapesten. A védett házak jelzéseként egy fordított csepp formájú márványlap mutatja az egykori házak múltját. A negyed civil kulturális központjának számító *Láng Téka*, a város legnagyobb judaisztikai témájú könyvesboltja is lehetőséget ad elmerülni a zsidó történelemben, azon túl, hogy legendás találkozóponntá nőtt ki magát tulajdonosának, Rédei Évának köszönhetően. A negyedben számtalan, nem túlságosan ismert holokauszt-emlékmű található, mint a Margit híd lábánál Anna Stein

a védett házak
jelzéseként
egy fordított
csepp formájú
márványlap
mutatja az egykori
házak múltját

[12] Zeke Gyula:
A budapesti
zsidóság lakóhelyi
szegregációja
a tőkés
modernizáció
korszakában
(1867–1941).
In: *Hét évtized a hazai
zsidóság életében.*
Vallástudományi
tanulmányok.
MTA Filozófiai
Intézet Kiadása,
Budapest 1990.

de a legpikírtebb emlékeztető mégis egy Richter-reklám

Égbe kiáltó kerámiakompozíciója 1990-ből vagy a Duna-parti Cionista Szövetség elhanyagolt kavicsgúlája az Újpesti rakpart menti parkban. De a legpikírtebb emlékeztető mégis egy Richter-reklám. A Jászai téren a McDonald's fölötti tetőn a Dunára nézve áll a felirat, miszerint „Richter Gedeon/Rólunk gondoskodik”. Ez nem egyszerűen akkor nyer nagyon keserű jelentést, amikor megtudjuk, hogy Richtert, mint a kor egyik sikeres vállalkozóját és gyógyszerészét a magyar nyilasok lőtették a Dunába, hanem még inkább akkor, amikor felpillantunk a Katona József utca 21.-re, ahonnan elhurcolták őt.

Mindez azt jelenti, hogy Helyszínen járunk. Ahogy Nadas Péter is megírta monumentális regényében házszámokkal, utcanevekkel, beazonosítható padlásokkal és pincékkel, hol vészeltek át a rokonok és ismerősök az ostromot, hogy az Újpesti rakparton hogyan feküdtek elszórva a testek, hogy a szagok beleégnek az emlékezetbe. „...két évvel a holokauszt után a nagyanyám konyhájában mosakodva még senki nem gondolt arra, hogy holokausztot élt volna át. Az ostrom után még sokáig csak pesti szó volt rá, hogy mi történt. Budapesten az ember az ostromban halt meg, vagy az ostromot élte túl. Ezzel a szóhasználattal a budapestiek mintegy a természeti törvényszerűségek kategóriái közé emelték a háborút és a genocidiumot, azaz egy népcsoport szervezett és tömeges legyilkolását. Ostrom. Ez volt rá a főnév és a fedőnév.”¹³

¶ Újlipótváros nem csupán a csodált Bauhaus építészetével, hanem védett házaival, Raoul Wallenberggel is az emlékezés helyszíne, ahol a háborús múlt észrevétlenül csúszott át a következő korszakba, amikor a nagypolgári Lipótvárostól elszakítva a XIII. kerülethez csatolták a negyedet 1950-ben. Ekkor lettek az egykori „zsidó lakások” megfigyelők gyülekezőhelyei majd otthonai, és ez az az éra, amikor Aczél Györggyel csak megerősödött a negyed pozíciója, mint egy elit, de nem a legelitebb helyszíne a városnak Pest és Buda között.

[13] Nadas Péter: *Világító részletek I-II.* Jelenkor Kiadó, 2017. 449–440.

Újlipótváros alapvetően finoman gyakorolja zsidó identitását a kódoltság bizonyos köreiből fogható határán, az egyértelműséget erősen kerülve.

a középosztálybeli
családos
beköltözések
a 2000-es évek
elejére azonban
megváltoztatták
a negyedet

A kilencvenes évekre a park környékét leszámítva nem feltétlenül számított a legkellemesebb helyszínnek, egyes beszélgetésekből kiderült, hogy konkrétan „lefokozásnak” élte meg egy-egy család a belvárosi otthon cseréjét egy Hollán Ernő utcai lakhatásra. A középosztálybeli családos beköltözések a 2000-es évek elejére azonban megváltoztatták a negyedet, és valamelyest megszorongatva az ide beköltözőket az ingatlanpiac is felfedezte magának a környéket, ami a lakásárakat az egekbe röpítette. Ki a Bauhaus-lakás miatt, ki azért, mert ide született és ezt örökölte, ki pedig beköltözőként az itt megmentett rokonokra emlékezve, de valahogyan mindenki kapcsolatot érezhet múlttal és térrel. Szerény feltételezésem, hogy a híres családi-baráti kapcsolati hálókon kívül állók közül is sokan internalizálják a negyed történetét ilyen vagy olyan módon, akár zsidóságra való tekintet nélkül, sokszor inkább polgári hírére hivatkozva.

¶ Összegzésként elmondható, hogy egy nagyon erős társadalmi network határozza meg Újlipótváros identitását, ami nem kis mértékben, de nem is kizárólag zsidó, valamint értelmiségi középosztálybeli alapokon nyugszik. Egészen más szemszögből, de mind a középosztály, mind pedig a zsidó tudat szorosan kötődik a negyed épített örökségéhez, ami már csak nyomokban tartalmazza azt a miliót, amit anno Hoffstätter és Domány tervezett a Duna-partra, de az átlag budapesti kerületekhez képest még mindig az egységesség és izgalmas Bauhaus-ritkaság hatását kelti. Ami különlegessé teszi, hogy zsidó identitásai sokkal inkább kulturális alapokon nyugszanak, és olykor nehezen is megfogalmazható, hogy az inkább ott-honi körben megélt zsidó ünnepek, összejövetelek láthatatlanná teszik ezt a fajta zsidóságot. De a múlt és a fogyasztási kultúra egyvelegéből született egy láthatóság, amelynek jól kódolt jelei vannak, és amely talán a kulturális életben is létre fog hívni egy a negyed identitásainak megfelelően kódolt helyszínt. (Az egyelőre félárbóccal működő, EMIH által szervezett Zsilip egy érdekes kísérlet erre.) Mindezekkel együtt szemtanúi lehetünk annak, hogy bonyolult összetevőkből miként jött létre egy egészen különleges, erős közösségi identitás Pest városában a Duna-part mentén.

az átlag budapesti
kerületekhez
képest még mindig
az egységesség
és izgalmas
Bauhaus-ritkaság
hatását kelti

a múlt
és a fogyasztási
kultúra
egyvelegéből
született egy
láthatóság,
amelynek jól kódolt
jelei vannak,
és amely talán
a kulturális életben
is létre fog hívni
egy a negyed
identitásainak
megfelelően kódolt
helyszínt

Az Ahornblatt étterem a Fischerinsel városrészben, 1973 körül,
elbontása a rendszerváltás után komoly tiltakozást váltott ki
Fotó: Dieter Breitenborn © Landesarchiv Berlin
Az Ephraim-Palais Ost-Berlin. Die halbe Hauptstadt című kiállításából